

ESKİ TÜRKÇE METİNLERDE GEÇEN “erinç” SÖZCÜĞÜNÜN KULLANIMINDAN HAREKETLE ANLAM ALANI VE ETİMOLOJİK DURUMU

İbrahim KEKEVİ*

Öz: Çalışmada Eski Türkçe ve Orta Türkçe döneminde görülen “erinç” sözcüğünün kullanım anlam alanı açıklanmak üzere incelenmiştir. Kullanımı üzerinden Türk dilinin kaynak eserlerinde verilen anlamlar incelenmekle birlikte “erinç” sözcüğünün geçtiği Türk dili sözlüklerinde ve ilgili sözlüklerde verilen bilgiler de göz önünde bulundurularak karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır. Sözcükle ilgili zaman içindeki anlam değişiminin sebepleri verilmiş, bunlara bağlı olarak sözcükteki kesinlik ve olasılık ikiliği açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan açıklamada sözcüğün köküne ilişkin elde edilen veriler dayanak olarak kullanılmış ve anlam alanının nitelikli bir tanımlaması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: erinç, anlam, kullanım, Eski Türkçe, Orta Türkçe

The Semantic and Ethymological Status Of The Word “Erinc” With Reference To The Use In Old Turkic Texts

Abstract: In this study, the use of the word “erinç” in the Old Turkic and Middle Turkic period was examined. The meanings given in the source works of Turkic language are examined. An evaluation has been made considering the information given in the Turkic Language Dictionaries and the related dictionaries. The reasons for the change of meaning over the word have been given, and depending on these, it has been tried to explain the duality of certainty and probability in the word. In the statement, the available data for the root of the word was used as a basis and a qualified definition of the semantic field was aimed.

Keywords: erinç, meaning, use, Old Turkic, Middle Turkic

Giriş

Doğan Aksan, sözcük düzeyinde anlam için: “Dilde birer gösterge niteliğiyle yer alan insanın dünya bilgisine dayalı birtakım belirleyicileri bulunan sözcüklerin belli bir bağlam ve belli bir konu içinde ilettikleri kavram (2016:61)” tanımını vermiştir. Çalışmanın devamında da değinileceği gibi anlam, kullanımına bağlı olarak değişken bir yapıya sahiptir. Sözcüğün kullanımının yanında bağlamın da bir diğer önemli etken olduğunu vurgulayan Aksan: Dilde ender rastlanan anlam bulanıklığı bir yana bırakılacak olursa, göstergeler hemen her zaman içinde geçtikleri tamlamalar, tümceler ve sözcelerle öteki sözcüklerle oluşturdukları bütünlükle kesinlik kazanır; belli bir kavramı eksiksiz yansıtır (2016:94)” tespitinde bulunmuştur.

Eski Türk yazıtlarında sıkça geçen bir sözcük olan erinç, eski Uygur Türkçesinde ve orta Türkçe döneminde de görülmektedir. Erinç’in kaynak eserlerde kullanımından kaynaklanan bir anlam alanı sorunu mevcuttur.

Söz konusu sözcüğün bilinen iki farklı biçimi mevcuttur. İlki açık e (ä) ile yazılan, “elbette, şüphesiz, büyük olasılıkla” olarak anlamlandırılan ve Orhon Yazıtlarında

* Arş. Gör., İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Malatya / TÜRKİYE. E-posta: ibrahim.kekevi@inonu.edu.tr ORCID No: 0000-0003-0554-1052

sıkça geçen *erinç*; ikincisi kapalı *e* (*ê*, *é*) ile işletildiği hâlde geçtiği her yerde kapalı *e* (*ê*, *é*) ile yazılmayan “mutsuz, sefil” olarak anlamlandırılan *erinç*’tir. Birçok yerde *irinç* formu da tespit edilmiştir. Bu çalışmanın konusu bu formlardan ilki olan *erinç* olmakla birlikte yazımı açıklık kazanmayan yerlerle ilgili ayırt edilmesi adına ikinci *erinç* yapısına da gerektiği ölçüde yer verilmiştir.

Erinç ile ilgili dikkat çeken ilk husus Orhon Yazıtlarında büyük ölçüde “şüphesiz, elbette” olarak anlamlandırılmasıdır. Bugün dilbilim alanında bilindiği üzere anlam, bağlamından bağımsız değildir. İzini Eski Anadolu Türkçesine kadar sürebildiğimiz bu yapının da kullanıldığı dönem içerisinde anlam içeriği değişmiş, geçtiği metin içinde kullanım biçiminden ötürü sözcüğün kökü farklı düşünülmüş ve bundan dolayı anlam ikiliği tam olarak açıklanamamıştır. Çalışmada “*erinç*”in geçtiği yerler verilerek incelenmiştir. İncelemeden elde edilenlerle birlikte sözcüğün anlam alanına ilişkin çıkarımlar verilmiştir.

1. Türk Dili Sözlüklerinde ve İlgili Sözlüklerde *erinç*

K. Röhrborn, eski Uygur Türkçesi sözlüğünde *erinç* için; “elbette, galiba, belki, şüphesiz (cümle sonunda)” (2017: 256) olarak anlam vermiştir. Söz konusu sözcüğe ilişkin kesinlik ve olasılık anlamındaki ikilik verilmekle birlikte “şüphesiz anlamı verdiği durumun cümle sonlarında gerçekleştiği belirtilmiştir. Bu da *erinç* sözcüğünün işlevi açısından bir tür anlam kuvvetlendirici görev üstlendiğini göstermesi açısından önemlidir.

Drevnetjurkskij Slovar’da *erinç* için; ‘оказывается’ ve ‘усилительная частица’ anlamları verilmiştir. Çalışmada *erinç* ‘olmak’ köküne dayandırılmış ve ‘anlam güçlendirici öge’ işlevi olduğu belirtilmiştir. (DTS, 1969:178)

G. Clauson’un, etimolojik sözlüğünde *erinç* için; ‘presumably, supposedly’ ((büyük) olasılıkla, varsayıldığı gibi) olarak anlam vermekle birlikte sonraki dönemlerdeki kullanımına da değinerek; ‘perhaps’ (belki) anlamı verilmiştir (ED, 234). Sözcüğün kullanıldığı tarihî süreçte kullanımı üzere anlam alanında gerçekleşen durumu takip edebildiği gözlemlenmektedir.

A. Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*’nde *arinç* biçiminde verdiği sözcük için; *ärmäk*’ten “şüphesiz, kesin olarak, tamamıyla” anlamının yanında Mo. *ari-ç* “umut” (2015: 74) bilgisini Ramstedt’in Kalmückisches Wörterbuch adlı çalışmasından aktarmıştır. Burada sözcüğün anlamı konusundaki ikilik durumu kökü konusunda da tespit edilmiş görünmektedir.

Caferoğlu’ndaki verilerin daha net anlaşılması açısından Ramstedt’in Kalmukça Sözlüğü’ne baktığımızda *erχθ* biçiminde verilmiş madde başının sırasıyla “wünschen, fragen, wollen, begehren (dilemek, arzu etmek, sormak, istemek, merak etmek, istemek, imrenmek, arzulamak)” anlamlandırıldığı görülür. Maddenin devamına da *eri-kökü* için; “verlangen (gerekertirmek, istemek, sormak)”, *ere-* kökü için; *hoffen* (ummak, umut) olarak anlamları verilmiştir (1935:125).

2. Kaynak Eserlerde Geçtiği Biçimiyle *erinç*

Başta eski Türk yazıtları olmak üzere Türk dilinin dönemleri dikkate alınarak kaynak eserlerde geçen yerler, sırasıyla anlam ve kullanım bakımından ele alınmıştır. Yukarıda da eski Türkçe üzerine yapılan çalışmalardan aktarılan bilgiler doğrultusunda *erinç* in öncelikle nasıl anlamlandırıldığı ele alarak onun anlam alanının sınırları çizilmeye çalışılmıştır. Bir sözcüğün anlam alanı kullanıldığı bağlamın genişliği ölçüsünde genişleme gösterir.

Orhon yazıtları üzerine ilgili çalışmasında V. Thomsen şu bilgileri paylaşmaktadır: *Ärinč* her zaman konuşan kişinin kendi kişisel görüşünü dile getirdiği sözlerde yer almaktadır; bu kişisel görüş “axiome” ya da genel kanı niteliğinde olabileceği gibi, tarihî bir olay konusunda kişinin emin olamadığı ama tahmin ederek,

bilinen olayları a posteriori (olgusal) bir sonuca bağladığı şeylerle de ilişkili olabilir. İlk büyük kağanların yiğit ve güçlü oldukları sonraki dönemde ise işlerin gittikçe kötüleştiği bilinmekte idi; bundan da kağanların ve yüksek memurlarının az ya da çok iyi olmaları gibi bir sonuç çıkarılmıştır. Ama *ärinč* kelimesi özellikle kutsal güçlerin hayali olarak doğrudan doğruya bir müdahalesi söz konusu olduğunda ve önemli ama aynı zamanda umutsuzluk taşıyan olayları açıklamak amacıyla kurulan yan cümlelerde daha çok kullanılmıştır (V. Thomsen, 2011:357).

Kutadgu Bilig’deki örnekleri de dikkate alarak yazıtlardaki kullanımından hareketle erinç sözcüğünün anlamını açıklamaya çalışan Thomsen, bizim de bu konudaki görüşlerimizin güçlenmesini ve Türk dilinin sonraki dönemleriyle birlikte ele almamızı teşvik etmiştir. Çünkü bir sözcük yalnızca bir sözlük maddesi olmakla durağan bir niteliğe bürünmez. Kullanıcıları tarafından yaşatıldığı sürece canlılığına bağlı olarak değişme gösterir.

2.1. Eski Türk Yazıtlarında *erinç*

Yazıtlarda sıklıkla geçen *erinç*, büyük ölçüde anlam alanı açıklanması gereken yerlerin başında gelmektedir. D. Nasilov, *erinç* sözcüğünün işletimi üzerine Türk runik harfli metinler bağlamında yaptığı değerlendirmesinde kullanımı bakımından bir tür tamamlama formu olduğunu, kullanım yerlerinde büyük ölçüde yüksek güçlere ithafen kullanıldığını esasen varsayımın iletilmesi söz konusu olduğu halde bu yapının yazıtlarda tasdik edici (affirmativ modalite) işlevin açık işareti olduğunu belirtir (2006:244).

Sözcüğün kökünün büyük ölçüde ol- anlamlı er- eylemi olduğu konusunda ortak görüş bulunan *erinç*’in bu kökten hareketle basit fiil çekimi biçimlerinin (*erür*, *ermis*, *erti*) yanında *erinç* formuyla kullanıldığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu açıdan bu sözcüğün yapısal olarak H. Şirin’in Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesinde belirttiği üzere *ärinç*: şüphesiz, muhakkak ki; galiba, muhtemelen anlamlarıyla birlikte olasılık edatı olarak işletilmesi mümkündür (285:2016); ancak yazıt incelemelerinde de verildiği üzere çelişik anlam ikiliğinin izahı için kök yapı yeniden değerlendirilmelidir.

Aşağıda yazıtlarda *erinç* sözcüğünün geçtiği yerler verilmiştir. Köl Tegin yazıtında geçen 3, 5, 11 ve 24 numaralı satırlar, Bilge Kağan yazıtının D 4, 6, 10 ve 20 numaralı satırlarının tekrarı olduğundan yer verme gereği duyulmamıştır.

KT D 3 *idi oksuz kök türük ança olorur ermiş bilge kagan ermiş alp kagan ermiş buyruki yeme bilge ermiş erinç alp ermiş erinç begleri yeme bodunu yeme tüz ermiş anu için èlig ança tutmuş erinç èlig tutup törög ètmiş özi ança*

“(bölgede) dağınık haldeki Türkler öylece yaşıyorlarmış. Bilge kağan imiş, yiğit kağan imiş. Komutanları da bilge imiş elbette, yiğit imiş elbette. Beyleri de halkı da doğru imiş. Onun için ülkeyi öylece sahiplenmişler elbette. Ülkeyi sahiplenip yasaları düzenlemişler. Kendisi öylece” (Aydm, 2017: 52).

Bu satırda, 5 ve 11. satırlarda geçen *erinç* için A. B. Ercilasun, kendi çalışmasında dil içi çeviride anlam vermez (Ercilasun, 2016:509, 513). T. Tekin ise *erinç* için burada ve ilgili satırlarda “şüphesiz, muhakkak ki” anlamı vermiştir (Tekin, 2014: 25, 27). Köl Tegin D 3’te atfedilen durum, duyulan geçmiş zaman üzerinden bildirilmektedir; ancak görülen geçmiş zaman üzerinden bildirilmesi durumunda kesinlik anlamından emin olunabilir. Olasılık anlamı bu noktada öne çıkmaktadır ve bu kendi içinde iki olasılığı doğurmaktadır. Birincisi söz konusu kişi olayı tamamıyla duyduğu gibi aktarmıştır. İkincisi duyduğu olayın içinde yaşadığı zamandaki sonuçları üzerinden çıkarımlarda bulunmuştur.

KT D 5 *bolmış erinç oğlını kagan bolmış erinç anta késre inisi eçisin teg kılınmadok erinç oğlu kañın teg kılınmadok erinç biligsiz kagan olormuş erinç yawlak kagan olormuş erinç buyrukı yeme biligsiz <ermiş> erinç yawlak ermiş erinç*

“olmuş elbette, oğulları kağan olmuş elbette. Ondan sonra küçük kardeşi ağabeyi gibi yaratılmadığı için biligsiz kağanlar tahta oturmuş elbette, kötü kağanlar tahta oturmuş elbette. Komutanları da biligsizmiş elbette, kötümüş elbette.” (Aydın, 2017: 52).

Burada dikkat edilmesi gereken “yaratılmak” eylemi ile kullanılan *erinçtir*. Cümlede doğrudan bir çıkarım söz konusudur. Yaratmak gibi anlam alanı kutsal içerikli sayılan bir eylem üzerinden kesin bir ifadeye bulunulması beklenemez.

KT D 11 *suwı ança étmiş türük bodun yok bolmazun tēyin bodun bolçun tēyin kañım eltēriş kaganıg ögüm elbilge katunug teñri tōpösinte tutup yügerü kötürmiş erinç kañım kagan yēti yēgirmi erin taşıkmuş taşra*

“su (ruhları) öylece örgütlemiş. Türk halkı yok olmasın diye halk olsun diye babam Elteriş Kağan’ı, annem Elbilge Hatun’u (ebedî) gök, tepelerinden? tutup (göğe) yükseltmiş elbette. Babam kağan on yedi adamıyla isyan etmiş.” (Aydın, 2017: 54).

Yukarıda *kagan* ve *katunun* farklı okuyuşlarla ‘Tanrı’ ya da ‘Ebedî gök’ olarak ifade edilen *Teñri* tarafından göğe yükseltilmesi hadisesi belirtilmektedir. Bir tür kutsiyet atfetmenin ve bu yolla çıkarım yapmanın görüldüğü söz konusu cümlelerde bilinen ilk anlamıyla bir kesinlikten söz edilemez.

KT D 24 *bardıg kurıgaru barıgma bardıg bardok yerde edgüg ol erinç kañı suwça yügürti süñükün tagça yatdı beglik urı oğluñ kul boltı eşilik kız oğluñ küñ boltı bilmedök üçün <...>*

“gittin. Batıya gidenleriniz gitti. Gittiğiniz yerlerde elde ettiğiniz şu kuşkusuz: Kanlarınız su gibi aktı, kemikleriniz dağ gibi yığıldı. Beyliğe layık oğulların köle oldu, hanımefendiliğe layık kızların cariye oldu. Bilmediğiniz için (cahilliğinizden dolayı) <...>” (Aydın, 2017: 59).

Anlatımın görülen geçmiş zaman üzerinden ifade edilmesi nedeniyle kesinlik anlamı taşınması ihtimali göz ardı edilemez. Burada özellikle *ol edgüg erinç* ifadesinin daha çok bağlama dayalı yorumlandığı görülmektedir.

Aşağıda Köl Tegin yazıtının doğu yüzünün 26. satırında geçen *erinç* sözcüğünün anlam ve işlevinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından 25. satırdan *erinç* bağlamına etki eden kısım ile birlikte ilgili kısımları verilmiştir.

KT D 25 *(ilgili kısım) türük bodun atı küsi yok bolmazun [tēyin özümün ol teñri]*

KT D 26 *kagan olortdı erinç neñ yılsıg bodunka olormadım içre aşsız taşra tonsuz yawız yawlak bodunta üze olortum*

“Türk halkının adı sanı yok olmasın diye beni o (ebedî) gök tahta oturttu elbette. Refah içerisindeki bir halka kağan olmadım. Karnı aç, sırtı açıkta olan, kötü durumda (ve) perişan bir halka kağan oldum.” (Aydın, 2017: 59).

Benzer bir kutsiyet atfetme durumu burada da vardır. Büyük ölçüde çıkarım yapabilmek için oluşturulan bir olasılık anlamı mevcuttur.

BK D 5 *yogçı sıgıtçı öñre küin tuğsıkda бүкли чөл<l>üg el [t]awgaç tōpöt par purum kırkız üç kurıkan otuz tatar kutañ tatawı bunça bodun kelipen sıgtamış yoglamış antag küliüg kagan er[miş anta késre inisi kagan bolmış eri]nç oğlını kagan bolmış erinç anta [késre inisi eçisin teg]*

“Yasçı (ve) ağıtçılar, doğuda gün doğusunda Bükli bozkırı yurdu (Kore) halkı, Çin, Tibet, İran, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kitan, Tatavı bu kadar halk gelerek ağıt yakmış, yas tutmuş, öyle ünlü kağan imiş. Ondan sonra küçük kardeşi kağan olmuş elbette. Oğulları kağan olmuş elbette. Ondan sonra küçük kardeşi, ağabeyi gibi” (Aydın, 2017:81).

Sonuçlanmış bir eylem üzerine kesin ifadede elbette bulunulabilir. Ama burada bağlama dayalı bir anlam durumu söz konusudur. İki ayrı yerde kağan olma durumu belirtilmiş; ancak cümlelerden belirtilen durumun aynı zamanda beklenen bir durum olduğu da anlaşılmaktadır.

BK D 33 *yañdım teñri yarlıkadok üçün men kazgantok üçün türük bodun [ança] kazgan[mış] erinç men iniligü bunça başlayu kazganmasar türük bodun ölteçi erti yok boltaçı erti [türük] begler [bodun ança] sakınıñ ança bilij oguz bo[dun] <...>d udmayın tēyin süledim*

“Dağıttım. (Ebedî) gök lütfettiği için ben başardığım için Türk halkı öylece başarmış elbette. Ben küçük kardeşimle bu şekilde başa geçip kazanmasaydım Türk halkı ölecekti, yok olacaktı. Türk beyleri, halkı öylece düşünün, öylece bilin. Oğuz halkı <...> göndermeyeyim diyerek sefer ettim.” (Aydın, 2017: 92-93).

BK D 35 *igidmiş [alp kaganıya ya]ñıltı üze teñri idok yer suw [eçim] kagan kutı taplamadı erinç tokuz oguz bodun yerin suwin idıp tawgaçgaru bardı tawgaç <...>/i bo yerde kelti igideyin tēyin s[akıntı] <...> bodun <...>*

“Beslemiş olan kahraman kağanına karşı hata ettin. Yukarıda (ebedî) gök, kutsal yer su (ruhları), amcam kağanın ruhu onaylamadı elbette. Dokuz Oğuz halkı topraklarını bırakıp Çin’e gitti. Çin <...> “buraya geldi, besleyeyim” diye düşündüm. <...> halk <...>” (Aydın, 2017: 93).

T 1 B 2 (2) *türk bodun kanın bulmayın tawgaçda adrıltı kanlantı kanın kodup tawgaçka yana içikdi teñri ança tēmiş erinç kan bērtim*

“Türk halkı hanını bulamadığı için Çin’den ayrıldı, han sahibi oldu. (Daha sonra) hanını bırakıp Çin’e yeniden tâbi oldu. (Ebedî) gök şöyle demiş elbette. Han verdim.” (Aydın, 2017: 104).

T 1 B 3 (3) *kanıñın kodup içikdiñ içikdök üçün teñri öl tēmiş erinç türk bodun ölti alkıntı yok boltı türk sir bodun yerinte*

“Hanımı bırakıp tâbi oldun. Tâbi olduğun için ebedî gök “öl” demiş elbette. Türk halkı öldü, mahvoldu, yok oldu. Türk Sir halkının topraklarında” (Aydın, 2017: 104).

T 2 B 3 (38) *keçe keltimiz kelmışı alp tēdi tuymadı teñri umay idok yer suw basa bērti erinç neke tezer biz*

“Geçerek geldik. (Buraya) gelmek zordu dedi(m). Ama kimse hissetmedi. Kutsal Umay ve kutsal yer su (ruhları) yardım etti, elbette. (Savaşmaktan) ne diye kaçacağız?” (Aydın, 2017: 114).

Yukarıda sırasıyla BK D 33, 35, T 1 B 2, T 1 B 3’te kutsal olan alana dayandırmanın örnekleri görülmektedir. Bunun da büyük ölçüde “ummak ve temennide bulunmak”tan ileri geldiği açıktır.

OK 2 (10) *kelir ertimiz êkin ara t g yağı bolmış tegmeçi men tēyin sakıntı teñri bilge kaganka sakınıp işig küçüg bērsigim bar ermiş erinç tegdökin <...> sançdım ewke tegdöküm uruş kılıp*

“Gelir idik. İkisinin arasında tg(?) düşman olmuş. “Saldırmalıyım” diye düşündüm. Aziz Bilge Kağan’a da işi gücü vereceğim var imiş elbette. Saldırdığı (için) <...> mızrakladım. Karargâha saldırdığım, savaşım” (Aydın, 2017: 125).

Burada da belirtilen durumun beklenen bir durum olduğu bir kullanım söz konusudur.

KÇ D 11 (23) *<...> süke tuso bolayın tēdi ülügi ança ermiş erinç yağka yalñus oplayu tegip opulu kirip özi kışga kergek boltı*

““orduya yararlı olayım” dedi. (Hayattaki) nasibi bu kadar imiş elbette. Düşmana yalnız atak yapıp, saldırıp ileri atılarak girince kendisi öldü.” (Aydın, 2017: 138).

Burada da belirtilen durumun beklenen bir durum olması tartışmaya açıktır. Nitekim ortada sonuçlanmış bir eylem bulunmaktadır. Duyulan geçmiş zaman üzerinden ifadesi de göz ardı edilmemelidir.

Haya-Baĭi (E 24) 7 *inançu külüg çigşi beg er erdemim için kara seĭird<e> ülkeni altı bag keşdimde ben yeg erdöküm ol erinç kara seĭirig yırildim(?) udur(?) çigşi sekfiz] kırk yaş]da*

“(Ben) Inançu Külüg Çigşi Bey(‘im). Erkeklik kahramanlığım için Kara Sengir’deki yurdunu, altı birleşik (halktan idim). İyi kişi olduğum için elbette, Kara Sengir’den ayrıldım. Udur Çigşi otuz sekiz yaşında (idi).” (Aydın, 2019:93).

Burada anlamın bağlamını belirleyen ‘ayrılmak’ eylemidir. Ölümünden bahsedildiği anlaşılan yazıtta sonuçlanmış eylemin kutsal alana dayandırılması söz konusudur. Bugünkü ifadeyle “Tanrı sevdiği kullarını yanına erken almış.” inancı doğrultusunda yazılmış olabileceğini söyleyebiliriz.

Yabogan, yazıtında erinç sözcüğünün geçtiği ilgili satır üzerine ulaşabildiğimiz iki okuma, anlamlandırmayı açıklamak için verilmiştir. Altay Yazıtları üzerine yaptıkları çalışmada Nevskaya ve Tıbikova’nın okuması (2012:140): *kişi engäy ärinç* biçimindedir. Metnin bağlamına bakıldığında erinç sözcüğünün geçtiği söz konusu cümlenin metinle ilgisi kurulamamaktadır. Bu yazıtın erinç ile ilgili kısmı H. Şirin tarafından *k(i)şn(ä)g(ä)y (ä)r(i)nç* (2013:458) biçiminde okunmuştur. Kişne- eylemi metnin tamamında atlardan bahsedildiği göz önüne alındığında daha doğru bir tespittir. Buradaki erinç sözcüğünün bir tamamlama formu olarak kullanıldığını ve anlam kuvvetlendirici bir işleve sahip olduğunu görmek mümkündür.

2.2. Eski Uygur Türkçesinde erinç

Eski Uygur yazmalarında bu çalışmanın konusu olan “erinç” yapısı, yalnızca İyi ve Kötü Prens Öyküsü’nde bulunmaktadır.

İKİP

IX-qan inçä yarlıgqadı amraq ögüküm köñlin näçük bertäyin men ağıçı barçaqı ağıçılar birär ödüñ öñi barzun X – kántü bilingäy erinç tep yarlıgqadı anta ötürü kiyä qolıgıçı-r(=l)ar kälşär bulmaz erti bulmatın ağıçılal(=r)

“Bunun üzerine (prens)in babası Han, şöyle buyurdu: “Sevgili yavrumun gönlünü nasıl kırarım? Ne kadar hazineci varsa, hepsi, zamanında (prens geleceği zaman) başka bir yere gitsin. Kuşkusuz (o bunu) kendiliğinden anlayacaktır” diye beyan etti.” (Hamilton, 2011: 15).

Burada kesinlik ya da olasılık ikiliğinden de önce var olduğunu öne sürdüğümüz “ummak, istemek, temennide bulunmak” anlamı açıkça görülmektedir.

3.3. Orta Türkçede erinç

Türk dilinin bu döneminde “erinç” sözcüğündeki anlam ikiliğinin giderildiği görülmektedir. Bu dönem eserlerinden *Kutadgu Bilig*’de büyük ölçüde olasılık anlamının öne çıktığı Dîvânü Lugâti’t-Türk’te ise sözcüğe ‘belki’ anlamının verildiği görülmektedir.

KB 882 *tadu birle katlıp törümiş kılınç*

ölüm buzmağınça buzulmaz erinç (Arat, 2007: 105).

İnsanın tıynetine sinmiş olan ahlak, ölüm bozmadıkça katiyen bozulmaz. (Arat, 2003: 74).

Burada kesin bir ifade olmasının yanında söz konusu durum aynı zamanda umulan bir durumdur.

KB 2062 *bu törtünç yawuz begke arkuğ kılınç*

bişinçi yarağsız bu yalğan erinç (Arat, 2007: 223).

Bir bey için fena olan şeylerin dördüncüsü inatçılıktır, yakışmayan bu şeylerin beşincisi şüphesiz yalancılıktır. (Arat, 2003: 155).

Kesin ifadelerin bulunduğu bu beyitlerde esas itibarıyla türlü gereklilikler belirtilmektedir. Gerekliliklerin belirtilmesi demek, bunu ifade edenin, karşı taraftan bir şeyler beklediği ve ondan bu söze uygun davranmasını umduğu sonucu çıkmaktadır.

KB 2064 *bular da eñ inğa bu arkuğ kılınç*

bu arkuğ kılınçlığı ne muñluğ erinç (Arat, 2007: 223).

Bunların en kötüsü inatçılıktır, inatçı kimse, hiç şüphesiz, çok sıkıntı çeker. (Arat, 2003: 156).

Kesin bir ifade olmakla birlikte mevcut durumdan bir çıkarım yapılmıştır; ancak bu noktada bu beyit için *ne muñluğ erinç* ifadesinde bir onaylanma gereksinimi söz konusudur. Bugünkü kullanımından hareketle yorumlayacak olursak “Gurbet ne zor şeydir!” ifadesini düşünelim. Bunu belirten kişi bu kanaati taşır ve bunu ifade eder. Bunun genel geçer bir durum olup olmadığını görmek istemekle birlikte olması yönünde beklenti taşır.

KB 2999 *urur can yuluğlap tapuğçı kılıç*

anıñ aşğı il känd uluşlar erinç (Arat, 2007: 309).

“Hizmetkâr canını feda ederek, kılıç sallar, bunun karı, şüphesiz, ildeki memleket ve şehirlerdir.” (Arat, 2003: 221).

Savaşın getirisinin ganimet olduğu belirtilen beyitte yine bir beklenti ve gereklilik vurgusu vardır.

KB 3739 *törü yok toğu yok yime kılığ kılınç*

törüsüz tapuğçı yaramaz erinç (Arat, 2007: 376).

“Bende usul-erkân, bu işlere lâıyk tavır-hareket ve vukuf yoktur, âdâb ve erkânı bilmeyen hizmetkâr hiçbir işe yaramaz.” (Arat, 2003: 271).

Yine gereklilik ve beklenti unsuru sözcüğe anlam unsuru olarak yüklenmiştir.

KB 4850 *ölüm kaçğusı tuttı kitti sewinç*

ölümde kiğın iş negü teg erinç (Arat, 2007: 484)

“Ölüm kaygısı sardı, sevinç artık bizden gitti, ölümden sonra, acaba, halimiz nice olacak.” (Arat, 2003: 350).

KB 6233 *saña kim tegürdi bu kaçğuş sakınç*

negü erki hâliñ söziñ ne erinç (Arat, 2007: 617)

“Kim seni bu kaygı ve kedere düşürdü, bu halin nedir, cevabını öğrenmek istiyorum.” (Arat, 2003: 446).

KB 6350 *saña tegdi kaç küñ bu kaçğuş sakınç*

tegümedin işke işin ne erinç (Arat, 2007: 628)

“Birkaç gün kaygı ve keder içinde kaldığın için, sen de işle pek meşgul olamadın, acaba işler nasıl gidiyor.” (Arat, 2003: 447).

Yukarıda yer alan; 4850, 6233 ve 6350 numaralı beyitlerde büyük ölçüde bir olasılıktan ve belirsizlikten söz edilebilir. Bunun yanında “mutsuz sefil” anlamında ve acınma ünlemi olarak kullanılan *erinç*’in de işlevini taşıması dikkate alınmalıdır. Reşid R Arat’ın çalışmasında bu sözcük için ilgili beyitte *negü teg irinç* olarak da belirtmiştir. Bu muhtemelen nüshaların birinde (B1) bu formuyla geçmektedir. Bu durum da anlamı doğrudan etkilediği için dikkate alınmalıdır.

DLT 35 *bardı közüñ yarukı*

Aldı özüm konukı

Kanda erinç kanıkı

Emdi udın oğgurur

“Gözümün ferî gitti. Onun gidişiyile ruhum da kabzolundu. O şimdi nerededir ki beni uykudan uyandırsın.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015: 21-22)

Burada büyük ölçüde bir olasılıktan ve belirsizlikten söz edilebilir. Bunun yanında “mutsuz, sefil” anlamında ve acınma ünlemi olarak kullanılan *erinç*’in de işlevini taşıması dikkate alınmalıdır.

DLT 78 *erinç* “ola ki” anlamında bir edat. “Ola ki o geldi” anlamında “*ol keldi erinç*” denir. (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015: 66).

DLT 472 *yandı erinç uğrağı*
keldi berü tugrağı
özi kuyı uğrağı
alplar kamuğ tirgeşür

“Düşmanı niteleyerek diyor ki: Galiba o, niyetinden vazgeçti. Onun posta atı (habercisi) bize geldi. O (düşman) vadinin göbeğindedir. Kahramanları savaş için saf oluşturmaktadır.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015: 378).

DLT’deki bu örnekte olasılık anlamı açık olarak görülmektedir.

DLT 553 *bardıñ nelük aymadıñ*
Kirü körüp kaymadıñ
Köñül berü yaymadıñ
Bolduğ erinç bolmagu

“Diyor ki: gittin; gidişini niye haber vermedin? Arkanı dönüp niye ilgilenmedin? Gönlün neden bize meyletmiyor? Şimdi, senin gibilerin olmaması gereken bir duruma düştün.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015: 456).

Burada bir belirsizlik anlamı verilebilir; ancak acınma ünlemi olarak kullanılan *erinç*’in anlamı da buraya uymaktadır. Bunun yanında bu ünlemin kapalı *e* (*é, ê*) ya da *i* ile yazıldığı durumu anlam meselesini çelişkili kılmaktadır.

DLT 579 *yelgin bolup bardukı köñlüm añar bağlayu*
Kaldım erinç kağguka işim uğu yıglayu

“Diyor ki: Sevgilim yolcu olup gitti. Ben de gönlümü onun sevgisine bağladım. Onun arkasından sanki hüznün içinde kaldım ve sahibimin ardından ağladım.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015: 476).

DLT 637 *erinç* “belki” (*le’alle*) anlamında bir edat. Bundan “*ol bardı erinç*” denir, “o belki gitti.” demektir. (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015: 533).

Kur T *Bu ajuñ tiriglikı mägär arguç erinç*

Kur T *Müjdä berür anlarka idiläri yarlıkamak birlä andın hoşnutluk bustanları birlä anlarka anıñ içindä tutaşı erinç* (A. Kök, 2004:108,192).

Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi’nde geçen biçimiyle *erinç*, “kesinlik anlamı verecek biçimde tasdik edatı olarak kullanılmıştır. Kur’an-ı Kerim’de geçmiş olması göz önünde bulundurulduğunda sözcük, bağlam anlamı olarak bir “inanç söylemi” çerçevesinde değerlendirilmelidir. Özellikle ikinci cümle kutsal alanla doğrudan ilişkili bir kullanım görülmektedir.

3. Sonuç

Türk dilinin tarihî dönemleri sırasınca gidecek olursak eski Türk yazıtlarındaki kullanımlarda göz önünde bulundurulması gereken ilk durum, kullanılan zaman çekimidir. Kaynak eserlerin incelenmesinde görüldüğü üzere büyük ölçüde duyulan geçmiş zamanın kullanımı olasılık anlamını güçlendirmektedir. Görülen geçmiş zamanla kurulanlara dikkat edildiğinde ise kutsal alana dayandırmakla olasılık anlamı verilmiştir. Bu da bir çıkarım yapıldığının işareti sayılmalıdır.

Kutsal alan meselesini açacak olursak özellikle; BK D 33, 35, T 1 B 2, T 1 B 3, T 2 B 3 ve E 24’te de tespit ettiğimiz kutsal alana dayandırmada ‘ummak’, ‘dilemek’ ve ‘istemek’ eylemlerine bağlı olarak çıkarımlarda bulunmak kutsal alana dayandırmanın çözümlenmesidir. Bu bağlamda kutsal alana dayandırmadaki amaç, umulan hususun geçerlilik etkisini artırmaktır.

Geçmiş bir olayı anlatırken sonuçlanmış eylemin olumlu ya da olumsuz nedenlerini inanca dayalı olgularla açıklamak, gerçekte varsayım anlamı taşıırken onu belirten kişi inancının doğası gereği kesin bir dille ifade eder. İnanç söylemi, sözcüğün kesinlik ifade edecek biçimde işletilmesinde etkili olmuştur.

BK D 5 ve O K 2’deki geçmiş zamanla ifade edilen bir eylemde belirtilen durumun aynı zamanda beklenen bir durum olması önemlidir. Çünkü buradaki kullanımıyla “erinç”, “ummak, dilemek, istemek” ile ilgili anlam ilişkisini vermektedir.

Eski Türkçe dönemi eserleri içinde değerlendirdiğimiz eski Uygur Türkçesiyle yazılmış *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*’nde “tahminde bulunmak” ile “ummak” eyleminin açık ilişkisi görülmektedir.

Orta Türkçe dönemi eserlerinden *Kutadgu Bilig* ve *Divânü Lugâti’t-Türk*’te geçen *erinç* sözcüğünde anlam durumu önceki döneme göre netlik kazanmıştır. *Kutadgu Bilig*’de “*erinç*”in gereklilik ve beklenti içerikli anlamlara sahip olması dikkat çekmektedir. Bunun yanında *Divânü Lugâti’t-Türk*’te sözcüğün anlamının açık bir biçimde “belki” olarak verilmesi ve örneklerin de bu doğrultuda olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak sözlüklerde verilen iki farklı anlamın izahı, sözcüğün kaynak eserlerdeki işlevi dikkate alınır, mümkündür. Sözcüğün anlam alanı birimleri açıklanırken köken olarak gösterilen anlam ile eserlerde işletilen anlam arasındaki ilişkiyi günümüzde “beklenti” sözcüğüyle açıklamak mümkündür. Çünkü “beklenti” sözcüğünde hem bir istek hem de bir tahmin/varsayım söz konusudur. Caferoğlu’nun işaret ettiği Ramstedt’in Kalmukça Sözlüğü’ndeki ilgili maddeden de hareketle ilgili sözcüğün sırasıyla “wünschen, fragen, wollen, begehren (dilemek, arzu etmek, sormak, istemek, merak etmek, istemek, imrenmek, arzulamak)” anlamı taşıması, maddenin devamında da *eri-* kökü için; “verlangen (gerektirmek, istemek, sormak)”, *ere-* kökü için; *hoffen* (ummak, umut) olarak anlam verilmesi (1935:125) incelememizdeki bağlam anlamı ve anlam alanı tespitleri de dikkate alındığında *erinç* sözcüğünün kökünün etimolojik açıklaması olmalıdır. Aksi halde cümle sonlarında kullanılan bu yapının *er-* (olmak) kökünden geldiğini iddia etmek de bu sözcüğün basit zaman çekiminin dışında bir formda kullanılmasının açıklanmasını gerektirmektedir. Daha açık bir biçimde anlaşılması adına anlam alanı durumu bir tablo üzerinde de gösterilmiştir.

	Etimolojik Açıklama	Eski Türk Yazıtları	Eski Uygur Türkçesi	Orta Türkçe
Mevcut Biçim	<i>ere- eri-</i>	<i>erinç</i>	<i>erinç</i>	<i>erinç</i>
Anlam	Ummak, istemek, dilemek, gerektirmek	Şüphesiz, elbette, muhtemelen	Büyük olasılıkla	Galiba, belki
Bağlam	Sözlük maddesi olduğundan yoktur.	İnanç Söylemi	Varsayım, beklenti	Varsayım, beklenti

4. Kısaltmalar

BK : Bilge Kağan Yazıtı

DLT: Divânü Lugâti’t-Türk

DTS : Drevnetyurkskiy Slovar’

E : Yenisey Yazıtları

ED : An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth- Century Turkish

İKP : İyi ve Kötü Prens Öyküsü

KB : Kutadgu Bilig

KÇ : Küli Çor Yazıtı

KT : Köl Tegin Yazıtı

Kur T: Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi

O : Ongi Yazıtı

T : Tonyukuk Yazıtı

Kaynakça

- AKSAN, Doğan, (2016), *Anlambilim*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ARAT, Reşid, R., (2007), *Kutadgu Bilig I, Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAT, Reşid, R., (2003), *Kutadgu Bilig II, Çeviri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- AYDIN, Erhan, (2017), *Orhon Yazıtları, Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- AYDIN, Erhan, (2019), *Sibirya'da Türk İzleri – Yenisey Yazıtları*, İstanbul: Kronik Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet, (2015), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLAUSON, Gerard, (1972), *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth- Century Turkish*, Oxford University Press.
- ERCİLASUN, A. Bican, (2016), *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ERCİLASUN, A. Bican, AKKOYUNLU, (2015), Ziyat, *Kaşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HAMILTON, James R., (2011), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, çev: Vedat Köken, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÖK, Abdullah, (2004), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (Basılmamış Doktora Tezi)*, T. C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- NADELYAYEV, V. M. / NASILOV, D. M. / TENİŞEV, E. R. / ŞÇERBAK, A. M.,(1969), *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Leningrad: Nauka.
- NASILOV, Dmitriy M., (2006, 2007), "Kak nam bit' s ärinç?", *Tyurkologičeskiy Sbornik*, 235-245.
- ŞİRİN, Hatice, (2016), *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞİRİN, Hatice, (2013), "Yabogan (A 80) Yazıtı Üzerine", *Bengü Beläk. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, (Ed. Bülent Gül), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: 457-464.
- RAMSTEDT, Gustav J, (1935), *Kalmückisches Wörterbuch*, Helsinki, Suomalais Ugrilainen Seura.
- RÖHRBORN, Klaus, (2017), *Uigurisches Wörterbuch II. Nomina-Pronomina-Partikeln Band 2: aš - äžük*, Franz Steiner Verlag.
- TEKİN, Talat, (2014), *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- THOMSEN, Vilhelm, (2011), *Orhon Yazıtları Araştırmaları*, çev: Vedat Köken, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TIBIKOVA, L.N. –NEVSKAYA, İ. A.-ERDAL, M. (2012), *Katalog Drevnetyurkskih Runičeskič Pamyatnikov Gornogo Altaya*, Gorno-Altaysk: Gorno-Altaysk Gosudarstvennyy Universitet.